

Rôdâd İclâs-ı Heftüm Müt'emer-i 'Ulûm-i İslâmiyye", *Mecelle-i 'Ulûm-i İslâmiyye*, XI/1-2, Aligarh 1975, s. 5-8; M. İmrân Han Nedvî, "Hübe-i İstikbâliye İclâs-ı Heftüm Âl İndiyâ İslâmik İstadiyy Kanfirnz", a.e., s. 9-32; Makbul Ahmed, "Riport: İclâs-ı Heftüm Âl İndiyâ İslâmik İstadiyy Kanfirnz", a.e., s. 33-39; *el-Ba'sû'l-İslâmî*, XX/2-4, Leknev 1395/1975; Enver el-Cündî, "Eşerü Nedveti'l-'ulemâ' li-müslimi'l-Hind fi'd-da'veti'l-İslâmiyye", a.e., XX/2-4 (1395/1975), s. 67-76; Ziaul Haque, "Muslim Religious Education in Indo-Pakistan", *IS*, XIV/4 (1975), s. 271-292; *er-Reşid*, IV/2-3, Diyûbend 1396/1976, s. 303-304, 404-444, 569-604, 680-682; Semîu'l-Hak, "Ulemâ'-i Diyûbendî a'dr Meydân-ı Şehâfet", *Beyyînât*, XXXVII/1-2, Karaçi 1980, s. 49-59; Abdülhalîm Üveys, "el-Merâkizü's-şekâfiyye ve't-ta'limiyyetü'l-İslâmiyye fi şibhi'l-kârretü'l-Hindiyye", *el-Fayşal*, XLIII, Riyad 1980, s. 28-34; Ziauddin Sardar, "The Future of Islamic Studies", *The Bulletin of Christian Institute of Islamic Studies*, III/1-4, Hyderabad 1980, s. 38-57; D. T. Lindell, "The Henry Martyn Institute of Islamic Studies", a.e., s. 133-141; Anwar Moazzam, "Islamic Studies as an Academic Discipline: Views & Points of View", a.e., VII/1 (1984), s. 3-10; Syed Habibul Haq, "The Role of Resurgent Ulama and Sufi-Shaikh in the Reconstruction of Islamic Education: Foundation of Deoband (1867) and Nadwa (1893)", *Muslim Education Quarterly*, III/2, Cambridge 1986, s. 37-56; Sultan Muhyiddin, "el-Câmi'atü'n-Nizâmiyye Haydarâbâd", *Şekâfetü'l-Hind*, XXXVIII/3-4, New Delhi 1987, s. 104-111; A. Q. M. Shamsul Alam, "Urdu as the Medium of Instruction-A Case Study of the Role of the Osmania University, Hyderabad, India", *Pakistan Journal of History and Culture*, IX/1, Islamabad 1988, s. 27-35; Zaferü'l-İslâm, "İdâre-i 'Ulûmü'l-Kur'ân", *'Ulûmü'l-Kur'ân*, IV/1, Aligarh 1989, s. 106-115; "el-Ma'he'dü'l-Hindî li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye", *el-Mevsim*, II/5, Beyrut 1990, s. 342-344; "The Institute of Objective Studies", *Journal of Objective Studies*, II/1, Aligarh 1990, s. 143-146; Ziyâeddin Ensârî, "Sir Seyyid a'dr Aligarh Tahrik-Müntehâb Kitâbiyât", *Fikr u Nazar*, Aligarh 1992, s. 273-287; "Islamic Fiqh Academy of India-Developing a Religious Law in Modern Times", *Religion and Law Review*, I/1, New Delhi 1992, s. 170-192; Abdul Rashid Khan, "The Formation of All-India Muslim Educational Conference-The Logical Culmination of Sir Syed's Thoughts", *Journal of the Research Society of Pakistan*, XXXI/1, Lahore 1994, s. 39-44; Jamal Malik, "The Making of a Council: The Nadwat al-'Ulama", *ZDGM*, CXLIV/1 (1994), s. 60-91; a.m.f., "Dynamics Among Traditional Religious Scholars and Their Institutions in Contemporary South Asia", *MW*, LXXXVII/3-4 (1997), s. 199-220; Shafâat Hussain Razawî, "Darul Talif-wa-Tarjuma, Jamia Usmanî (Usmania University Hyderabad, India)", *JPHS*, XLIV/4 (1996), s. 349-357; Gregory C. Kozlowski, "Islamic Law in Contemporary South Asia", *MW*, LXXXVII/3-4 (1997), s. 221-234; David Pinault, "Shi'ism in South Asia", a.e., s. 235-257; Muhammad Qasim Zaman, "The Role of Arabic and the Arab Middle East in the Definition of Muslim Identity in Twentieth Century India", a.e., s. 272-298.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

VII. HİNT-İSLÂM SANATI

Hint-İslâm sanatı, ihtişam ve zenginliği kadar İslâm sanatının diğer çevrelerindeki sanat anlayış ve zevklerinden gösterdiği farklılıklarla da dikkat çeker. Bu durumun asıl sebebini, Hindistan'ın kendi mahallî sanatı ile İslâm sanatının birlikte gelişmesi teşkil etmekte, ayrıca bunda Hindistan'a giren İslâm sanatının İran ve Orta Asya üzerinden gelmiş olmasının da katkısı bulunmaktadır. Arap sanatıyla doğrudan temas olmayan Hint-İslâm sanatı daha çok İran, Afganistan ve Orta Asya sanat çevreleriyle temas halindedir. İslâm din ve sanatının Hindistan'a girmesine vesile olan bu ülkelerin müslümanları kendi yerli anane, zevk ve anlayışlarını da birlikte getirmişlerdir. Hindistan'ın kökleri çok eskilere giden Hinduizm, Jainizm ve Budizm'den tesirler alan sanat anlayışı, kısmen pasif kısmen de aktif olarak Hint-İslâm sanatına katılırken İslâmî tesirler içinde kendini en güçlü biçimde hissettiren muhit ise İran olmuştur.

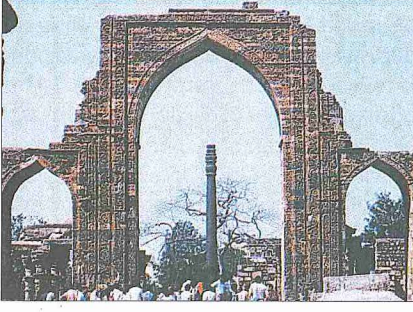
İslâm din ve kültürü Hindistan'a XI. yüzyıldan itibaren Gazneli fetihleriyle girmiş olmasına rağmen burada İslâm mimarisinin başlaması XII. yüzyılın sonlarını bulmuş ve ilk önemli eserler, güçlü bir devlet olan Delhi Sultanlığı'nın birinci sülâlesi (Memlük sultanlar) döneminde yapılmıştır. Merkezleri Afganistan'da bulunan Gazneliler'in geniş Pencap ve Kuzey Hindistan topraklarına getirdikleri düşünce ve görüşün daha sonra ortaya çıkan İslâm sanat anlayışıyla yakın ilgisi vardır; İran ve Orta Asya tesirleri de ülkeye bu yolla girmiştir. Özellikle mimaride çoğu ya yok olmuş ya da çok harap durumda günümüze gelebilmiş Gazneli camilerinin tesbit edilebilen planlarıyla Hint cami planları arasında çok yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna benzer bir durum, Hindistan'da hâkimiyet kuran hükümdar veya hânedanların köklerinin bulunduğu Orta Asya'daki çeşitli binalar için de geçerlidir.

Mimarî. Hint-İslâm sanatının en önemli eserlerini meydana getirdiği saha hiç şüphesiz mimaridir. Minyatür hariç diğer kollar yerli tesirler altında kalırken mimarî, Hint ve İslâm sanatının bütünleşmesi sonucu yeni ve değişik biçimde muhteşem eserler vermiştir. Bu eserler içinde saray ve kalelerin özellikle mahallî sanat anlayışına sadık kalmasına karşılık Hindistan topraklarında İslâm dininin gücünü sembolize eden cami ve diğer dinî binaların daha muhafazakâr bir tutumla inşa edilmesi, Hindistan gibi dinî inanç ve

mefkûrelerin hayatın esasını teşkil ettiği bir muhit için tabiidir. Aynı zamanda bu durum İslâmiyet ile diğer dinler arasındaki mücadelenin de işaretidir. Hint-İslâm mimarisi, genel özellikleri ve tarihî dönemlerle coğrafi bölgelerdeki farklı zevk ve sanat anlayışlarına göre gösterdiği değişiklikler göz önünde tutularak üç ana evrede incelenebilir.

a) **Delhi Sultanlığı'nın Hâkimiyetinde Gelişen Mimarî (1206-1526).** Bu dönem mimarisi tarihî dönemlere bağlı olarak Muizzî Memlük sultanlar, Halaciler, Tuğluklular, Seyyidler ve Lûdiler tarafından temsil edilmiştir. Yoğun İran tesiri taşıyan ve farklı eğilimlerine rağmen bir bütünlük arzeden bu sanat anlayışının en önemli eserleri başşehir Delhi ve çevresine dağılmış durumdadır. Bu binaların ilki, Hint camileri arasında müstesna bir yeri olan Delhi'deki Mescid-i Kuvvetü'l-İslâm'dır. Memlük hânedanının kurucusu Kutbüddin Aybeg'in henüz hükümdarlığını ilân etmeden önce Muizzî Memlük sultanlar döneminde melik unvanıyla görev yaptığı sırada yaptırdığı cami Hindistan'ın ilk büyük İslâm binasıdır. İnşaatı 1197'de tamamlanan eser 1199 ve daha sonraki tarihlerde yapılan ilâvelerle de genişletilmiştir. Merkezî bir dikdörtgen avlu etrafında eski Hindû ve Jaina tapınaklarından devşirilen malzemeyle meydana getirilmiş bir revakla çevrilidir. Caminin yanında, özellikle İslâm'ın Hindistan'daki zafer ve hâkimiyetinin sembolü olarak yaptırılan Kutub Minâr isimli âbidevî minare Kutbüddin Aybeg'in bânisi olduğu eserlerin en önemlisidir (bk. KUTUB MİNÂR).

Ecmir'de 1200-1206 yılları arasında yapılmış olan Arhâf-din-kâ Chonprâ Camii, Mescid-i Kuvvetü'l-İslâm'ı hatırlatan plan şemasıyla önemli bir örnektir. Delhi'deki 1213 tarihli Sultan Gârî ve yaklaşık olarak 1235 yılına tarihlenen İltutmüş türbeleri, Muizzî Memlük sultanlar devri türbe mimarisinin başlıca temsilcileridir. Değişik özellikleriyle Hint-İslâm mimarisi için büyük önem taşıyan bu türbelerden Muizzî Memlük Hükümdarı Şemseddin İltutmüş'a ait olanı, 1229 yılında Mescid-i Kuvvetü'l-İslâm'da başlatılan ilâve ve tâdilât çalışmaları sırasında caminin kuzeybatı köşesine yapılmıştır. Kare planlı ve kaburgalı köşe kemerleriyle geçilen basık bir kubbeye örtülü olan binanın üst kısmı bugün göçmüş durumdadır. Türbe, özellikle içindeki küfî yazılarla birleşen yoğun İran tesirindeki göz alıcı süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Sultan Gârî Türbesi,

Mescid-i Kuvvetü'l-İslâm'ın kalıntıları – Delhi / Hindistan

müstahkem bina görüntüsü veren sekizgen planlı bir cami - türbe karışımı olup Hint - İslâm türbe mimarisinin ilk örneklerindedir.

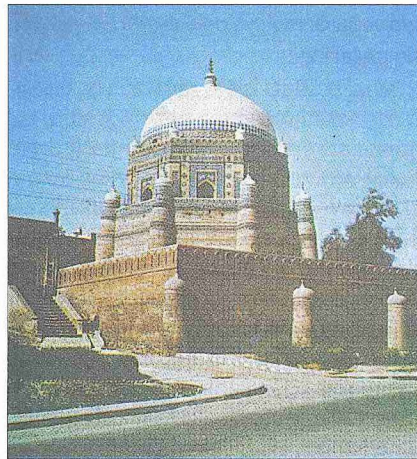
Halacîler döneminden bugüne gelebilen en önemli eser, 1296 yılında Mescid-i Kuvvetü'l-İslâm'da gerçekleştirilen büyük genişletme faaliyeti sırasında Alâeddin Halacî tarafından yaptırılan âbidevi güney kapısıdır. Alâî Dervâze adıyla bilinen bu kapı, Hindistan için yeni bir sanat anlayışı ve değişik mimari elemanlar sergileyen çok görkemli bir yapı olarak dikkat çeker. Kemer taşları ve köşe kemerleriyle birlikte kubbe ve kemerlerin kullanıldığı bu eserin de cephe tezyinatında İran tesiri açık biçimde kendini göstermektedir. Kapı, tezyinî elemanlarının dağılımı ve kuruluşu açısından da Hint mimarisi için yeni olan özelliklere sahiptir. Yazılarla bitkisel ve geometrik motiflerden meydana gelen süsleme şeritleriyle at nalı kemerler eserin tesirini arttırmaktadır. Aynı tâdilât sırasında yapımına başlanan devâsâ minare ise 1316 yılında Alâeddin Halacî'nin ölümü üzerine henüz başlangıç safhasında iken yarım bırakılmıştır.

Tuğluklu döneminin en erken örnekleri türbelerdir. XIV. yüzyılın ilk yarısında yapılan Şeyh Rükniâlem Türbesi daha çok Pencap özellikleri gösterir. Gıyâseddin Tuğluk'un kendisi için yaptırdığı, fakat tahta çıktığında Delhi'ye giderken hocasına devrettiği türbe, tuğladan inşa edilmiş sekizgen bir gövdenin üzerine tamburla yükseltelen bir kubbe örtülmek suretiyle meydana getirilmiştir. Tamamıyla İran ve Orta Asya özellikleri gösteren çini tezyinatlı binanın köşelerinde silindirik kuleler bulunmaktadır. Gıyâseddin Tuğluk'un Tuğlukâbâd'daki 1325 tarihli tür-

besi bu devrin en önemli binalarından biridir. Yapma bir göl üzerinde, kıyıya kemerli bir köprüyle bağlanmış bir adaya inşa edilen türbenin mimari özellikleri fevkalâde dikkat çekicidir. Köşeleri burçlu bir surla çevrelenmiş bir alan içinde yer alan türbe kare planlı ve kubbe örtülüdür. Binanın silüetine hâkim olan beyaz mermer kubbe, tabandan yukarı doğru belirli bir eğime göre örülmüş duvarlar üzerinde değişik bir görüntü vermektedir. Genel özellikleri daha sonraki Hint - İslâm mimarisi için bir örnek teşkil eden türbe bu açıdan da ayrı bir değer taşımaktadır. Firûz Şah Tuğluk'un 770'te (1368-69) ölen veziri Hân-ı Cihân Makbûl Nizâmeddin Tilan-gânî için yapılan türbe, mahallî Hint özelliklerinin belirli ölçüde kendini gösterdiği sekizgen planlı değişik bir binadır. Tek kubbeyle örtülü ana mekânın etrafı, her kenarı üçer kemerle dışa açılan bir galeriyle çevrilidir. Daha sonraki türbe mimarisi üzerinde izler bırakan bu binada stuko süslemelerin tercih edilmiş olması da dikkat çekici bir özelliktir.

Tuğluklu dönemi cami mimarisinin en dikkat çekici örnekleri Begümpûr ve Hırki camileridir. 1370'li yıllarda yaptırılan Cihanpenâh'taki Begümpûr (Begampûr) Camii, Firûz Şah Tuğluk devrinde yapılmış olup yüksek bir kaide üzerinde yer alan üç kapılı geniş bir merkezî avluya göre tanzim edilmiştir. Güçlü İran tesiri gösteren eser avluyu çeviren revakların düzenlenişi, ibadet mekânının durumu ve ana binayı örten kubbeyi avludan gizleyen yüksek bir eyvan şeklindeki cephe düzenlemesiy-

Şeyh Rükniâlem Türbesi – Mültan / Hindistan

le Hint cami mimarisi içinde önemli bir yere sahiptir. İran mimarisinin Hindistan muhitine güzel bir uyum örneği olan binanın plan şeması, daha sonra yapılacak olan mahallî sultanlıkların ve Bâbürlüler'in önemli ve büyük camileri için esas teşkil etmiştir.

Yaklaşık 1375 tarihinde Delhi'de yapılan Hırki Camii, kapalı ve açık mekânlar arasındaki ilişkinin değişik bir çözümünü veren ilginç bir plan sergilemekte ve dış görünüşüyle Tuğluklu mimarisinin askerî hava taşıyan tahkimatlı binalarının tipik özelliklerini göstermektedir. Dışarıdan tam bir kaleye benzeyen binanın iç mekânı dört açıklığı çeviren neflerden meydana gelmiş olup açıklıkların köşelerde teşkil ettiği bölümlerin üzerleri dokuz küçük kubbeyle örtülmüştür. Binanın içi boyalı stukolarla bezlenmiştir.

Delhi Sultanlığı'nın son devirlerini temsil eden Seyyid ve Lûdfî hânedanları zamanlarında göze çarpan binalar içinde türbeler önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında, XV. yüzyılın sonlarına tarihlenen Delhi'deki kare planlı ve tek kubbe örtülü Çoti Han Kümbeti, devrin geçerli sanat anlayışını sergileyen Hint özelliklerinin iyice hâkim olduğu bir görüntüye sahiptir.

Mübârekpûr'un güneyinde yer alan 1505 tarihli Mothki Mescid, müstahkem bina görünümünde bir Lûdfî devri yapısı olup köşe kulelerinin ve beş gömme kemer vasıtasıyla sağlanan cephe tezyinatının yardımıyla, bıraktığı kale intibai yumuşatılmaya çalışılmıştır. Dış tezyinatın daha belirgin hale getirdiği üç kubbesi ile bu bina, cephe mimarisinde kubbelelerin iyice önem kazandığı Bâbürlü eserlerinin bir öncüsü gibidir. Dikdörtgen planlı olan binanın orta kubbesi kaburgalı dirsek kemerlerle, iki yan kubbesi ise mukarnaslı nişlerle taşınmaktadır. Malzeme olarak alçı ve sırlı çini kullanılan tezyinatın iç mekândaki tatbik edilmiş biçimi devrine uygundur.

İskender-i Lûdfî tarafından 1495 yılında Agra'da yaptırılan ve Bârederî denilen on iki kapılı yazlık Lûdfî devrinin önemli binalarından biridir. Gayri İslâmî unsurların oldukça hâkim bulunduğu bina, İslâm ve yerli Hint mimari anlayışlarının ilginç bir bütünleşmesini gözler önüne sermekte ve bu durumyla, daha sonraki devirlerde ortaya konulacak binaların ve gelişecek mimari zevkinin habercisi olduğunu göstermektedir. Bâbürlü döneminde Cihangir'in annesi Meryem ez-Zamânî'nin

buraya defnedilmesi (1623) üzerine elden geçirilip tezyinatı yenilenen bina buna rağmen ana hatlarıyla Lûdî devri özelliklerini korumaktadır.

1526 yılında Bâbü'r'ün, Lûdîler'in son hükümdarı İbrâhîm-i Lûdî'yi Panipat Savaşı'nda yenmesinden sonra Delhi Sultanlığı'nın hâkimiyeti sona ermiş ve Bâbürlü devri başlamıştır. Ancak Bâbürlü Hükümdarı Hümâyün'u Hindistan dışına çıkararak (1540) on beş yıl kadar sürecek bir Afgan hâkimiyeti tesis eden Patan Hükümdarı Şîr Şah Sûr ile başlayan Sûrî sanatı da Delhi Sultanlığı dönemi mimarisine çok yakın eserlerle temsil edilmiştir. Sûrî devri eserleri arasında istisnâî bir yeri olan Purânâ Kal'a, eski Hindû Kale ve iskân mahalli üzerine inşa edilmiş olup masif surları ve diğer tahkimatıyla dikkat çekicidir. Asma köprülü üç kapısı ve hendeklerle takviyeli eğimli tabyalarıyla müstahkem bir görünüşü olan kalenin içinde yer alan Kal'a-i Köhne Mescidi ile Şîr Mendel adıyla tanınan sekizgen planlı ve iki katlı bina Hint-İslâm mimarisinin en ilginç eserlerindedir. Ortadaki kısmının üzeri bir kubbeyle örtülü olan cami beş bölümden müteşekkildir. Kemerli girişleri bulunan merkezî mekânın kubbesine geçiş iki katlı köşe kemerleriyle sağlanırken yan kısımların örtüsü mukarnaslı pandantiflerle desteklenmiştir. Caminin köşelerinde yukarı doğru incelen minareler köşe kuleleri şeklindedir; ayrıca dışarı doğru taşan mihrap çıkıntısının köşelerinde de küçük kuleler mevcuttur. Kale ve camiyle birlikte Şîr Mendel'de de değişiklik yapan Hümâyün burayı kütüphane haline getirmiştir. Mahallî Hint sanat anlayışının oldukça hâkim bir durum arzettiği bu dönemin binaları arasında türbeler önde gelmekte ve bunların en önemlisini de Şîr Şah Sûr'un başşehir edindiği Sasaram'da kendisi için yaptırdığı türbe teşkil etmektedir. Yaklaşık olarak 1540 yılına tarihlenen bina, geniş bir suni gölün ortasındaki yüksek bir platform üzerinde yer almaktadır. Merdivenlerle kıyıya bağlanan platformun merkezinde bulunan sekizgen planlı bina yüksek bir kubbeyle örtülü olup etrafı da bir galeriyle çevrilidir. Galerinin üstünde altıgen, platformun köşelerinde de daha büyük boyutlarda sekizgen planlı ve sütunlu köşkler yer almaktadır. Ana planıyla Delhi'deki Hân-ı Cihân Makbûl Türbesi'ni, bir sunî göl adası üzerine yapılmış olması itibarıyla da Gıyâseddin Tuğluk Türbesi'ni hatırlatan yapıda Hindistan'ın yerli sanat anlayışının hâkim olduğu bir görünüm vardır. Bu tür-

İsâ Han Niyâzî Türbesi – Delhi / Hindistan

beyle birlikte Sûrî devrini temsil edebilecek önemli bir başka türbe de Delhi'deki 1545-1547 yıllarında yapılan İsâ Han Niyâzî Türbesi'dir. Eser, 1213 tarihli Sultan Gârî Türbesi'nde teşkil edilen mimari şemanın farklı bir uygulaması olup Hân-ı Cihân Makbûl Türbesi'nden de büyük ölçüde faydalanılmıştır. Sekizgen planlı ve galerili olan ana binanın etrafı, köşe kuleleriyle takviye edilmiş sekizgen bir surla çevrelenmiştir. Sultan Gârî Türbesi'nde olduğu gibi kible (batı) tarafında bir mescid bulunmaktadır. Bu mescid daha geç devir binalarını hatırlatan özellikleriyle, Memlûk devri cami mimarisini büyük ölçüde temsil eden Sultan Gârî Türbesi'ndeki mescidden ayrılmaktadır. İsâ Han Niyâzî Türbesi, Hint-İslâm sanatında Sûrî devri mimarisinin olduğu kadar Delhi Sultanlığı sülâleleri içinde hâkim olan mimari anlayış ve üslûbun da sonunu temsil etmektedir.

b) Mahallî Sultanlıkların Hâkimiyetinde Gelişen Mimari (1336-1686). Mahallî sultanlıklar, Hindistan kültür ve sanat çevresinde İslâm mevcudiyetinin değişik bir yönünü temsil ederler. Özellikle güçlü merkezî otoriteye sahip Delhi Sultanlığı'nın ve daha sonra da Bâbürlüler'in hâkimiyeti dışında kalmış çeşitli bölgelerdeki bu sultanlıklar arasında Bengal Sultanlığı, Keşmir Sultanlığı, Gucerât Sultanlığı, Behmenîler, Kanpûr Şarkî Sultanlığı, Mâl-vâ Sultanlığı ve Âdilşâhîler önemli imar faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Bu sultanlıkların birbirlerinden değişik sanat anlayışları vardır ve bu durum yaptıkları eserlerde açıkça görülmektedir. İslâm âlemiyle yakın teması olan yerlerde İran teması zayıf olduğu daha uzak bölgelerde ise mahallî Hint tesirleri güçlenmektedir.

1367 yılında Gülberge'de yaptırılan Cuma Camii Dekken Behmenî sanatının

önemli bir örneğidir ve Hint-İslâm mimarisinde farklı özellikleriyle dikkat çeker. İran tesirinin güçlü biçimde görüldüğü cami hemen hemen tamamıyla tezyinat-sız, sade ve yalın mimari teşkilâtıyla farklı bir görünüme sahiptir. Hint-İslâm camilerinin alışılmış özelliklerini terkeden caminin planı tamamen kapalı bir mekân teşkilâtı sergilemektedir. Dikdörtgen planlı olan yapı, köşelerinde birer kubbe bulunan beşik tonozla örtülü bir koridor tarafından sarılan çok sayıda kubbenin kapattığı bir merkezî bölümden teşekkül etmiştir. Bu bölümün ortasına, içinde mihrabın da yer aldığı üç tarafından üçer kemerle dışarı açılan bir orta mekân yapılmış ve üzeri diğer kısımları örten küçük kubbelerin dokuz tanesine eşit genişlikteki büyük ve yüksek bir kubbeyle örtülmüştür; bu kubbe dışarıda da binanın bütününe hâkimdir.

1398 yılında Srinagar'da inşa edilen Cuma Camii Keşmir Sultanlığı sanatı için önemli bir örnektir. İskender Bütşiken'in yaptırdığı bina yangınlarla tahrip olduğu için son şeklini XVII. yüzyılın son çeyreğinde almıştır. Ana plan şeması itibarıyla geleneksel avlulu Hint camilerini hatırlatan bina, dışarıdan bakıldığında bilhassa ahşap çatı örtüsüyle mahallî özelliklerin etkisi altında Budist ve Lamaist mâbedlerine benzeyen bir görüntüye sahiptir. Çok sütunlu iç mekânında da bu tür benzerlikler sergileyen caminin iç teşekkülünde hâkim olan ana malzeme ahşaptır.

Şemseddin İbrâhîm Şah tarafından 1408'de Kanpûr'da eski bir Hindû tapınağının yerine yaptırılan Atala Camii ile Hüseyin Şah'ın 1470 yılında inşa ettirdiği Cuma Camii, Kanpûr Şarkî Sultanlığı sanatı için başlıca örneklerdir. Hint cami mimarisinin tarihî tekâmülünde önemli bir mevki işgal eden bu binalar, geniş cemaate göre yaptırılmış geleneksel büyük boyutlu camiler arasında olup Delhi Sultanlığı'nın Tuğluklar devrinde Begümpûr Camii ile gelişen ve daha sonra Bâbürlüler tarafından sürdürülen plan tipine bağlıdır. Batı tarafında kapalı ibadet mekânının yer aldığı, üç yönünden girişler açılmış büyük ve etrafı revaklarla çevrili bir avluya göre düzenlenmiş olan caminin en önemli kısmı mihrabın da içinde bulunduğu kare planlı, üçer kemerli geçişlerle avluya ve caminin yan kanatlarına açılan ve üstü büyük bir kubbeyle örtülü olan ana harim kısmıdır. Bu tip binaların başlıca özelliği, ana harim bölümünün avluya açıldığı cepheyi dışarıdan bütün ihtişamıyla ortaya koyan sivri kemerli yüksek

bir eyvan görünümündeki merkezî cephe düzenlemesidir. Bu dev pilonların meydana getirdiği eyvan biçimi cephe teşekkülü Tuğluklu mimarisiyle temas halinde olup daha sonra da Bâbürlüler devrinde hâkimiyetini sürdürmüştür.

Mâlvâ Sultanlığı'nın başşehri Mândû'da bulunan Hüşeng Şah Gürî Türbesi Hint-İslâm türbelerinin en değişik örneklerinden olup kare plan üzerine inşa edilerek geniş ve yüksek bir kubbeye örtülmüştür. Kubbenin kenarlarında bulunan saçağın dört tarafında dört küçük kubbe yer alır. Bina bu haliyle Hint stupaları ve yerel mâbedleri hatırlatan bir görünümüne sahiptir. Mâlvâ Sultanlığı'nın başlıca yapıları arasında Mândû Cuma Camii ile tamamı XV. yüzyılda yapılmış olan Cehâz Mahal, Eşrefî Mahal, Hindolâ Mahal gibi saraylar yer almaktadır. Delhili sanatkârlara yaptırılan ve Tuğluklu sanatının etkisi altında bulunan Mândû binaları içinde Cehâz Mahal önemli bir örnektir. 1460 tarihli olduğu sanılan saray iki göl arasında yer alır ve dar uzun planıyla dikkat çeker. Sırlı çinileri ve alçı süslemeleriyle ön plana çıkan sarayın değişik çatı örtüleri gösteren sütunlu açık köşklere de binanın içinde bulunduğu tabiat çevresiyle uyum halindedir.

Bengal Sultanlığı devri mimari eserleri Hint-İslâm sanatı içinde mahallî özellikleriyle dikkat çeker. Bu özelliklerin başında taş da kullanılmış olmakla birlikte binaların genellikle tuğladan yapılması ve pişmiş toprak (terra kota) levhalarla süslenmesi gelir. Bu durum Bengal'in nemli iklimiyle yakından ilgilidir. Delhi Sultanlığı, özellikle de Tuğluklu devri eserleriyle irtibatlı bulunan ve asıl ilhamını bölgenin saman damlı mahallî evlerinden alan Bengal İslâm mimarisi, merkezden uzaklığı ve tabiat şartlarının gereği diğer bölgelerden izole olmuş, onlarla ancak 1576'da Bâbürlüler tarafından fethedildikten sonra bütünleşebilmiştir.

En erken örnekleri arasında, Bengal Sultanı I. İskender Şah tarafından Pandua'da yaptırılan 776 (1374-75) tarihli Âdine Cuma Camii'nin yer aldığı Bengal mimarisi camilerinin en âbidevi örneği, Bâgerhât'ta 1459 tarihinden önce Uluğ Şah Cihan tarafından inşa ettirildiği bilinen Sâth Kümbet Camii'dir. Aslında yetmiş yedi basık kubbeye örtülü olan cami, kible (batı) duvarına dikey uzanan on bir nef ile bunları kesen yedi yatay neften teşekkül etmiştir. Kubbe elli beşi taş, beşi tuğla olmak üzere altmış adet sütun ve tuğla pâyeye tarafından taşınan sivri ke-

merler üzerine oturtulmuştur. 2 m. kalınlıktaki tuğla duvarlarıyla dikkat çeken caminin köşelerinde yuvarlak burç biçimi takviye kuleleri bulunmaktadır; doğu tarafındakiler daha yüksek olup içlerindeki merdivenlerden minare olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Her dikey nefin ucunda bir mihrap, sonunda ise avluya açılan bir kapı bulunmaktadır; merkezî mihrap taştır ve bu mihraba uzanan nefin üstündeki yedi kubbe Bengal kubbesi şeklindedir. Bina geometrik ve bitkisel motifli terra kota levhalarla süslenmiştir.

Aynı döneme ait olması muhtemel bir cami kalıntısına da Barobazar'da rastlanmakta ve Satgaçia Camii denilen yapının elde mevcut verilere göre yedi dikey nef ile bunları kesen beş yatay neften teşekkül ettiği ve üstünün otuz beş kubbeye örtülü olduğu anlaşılmaktadır; süslemeleri yine terra kotadır. Bâgerhât'ta bulunan Dokuz Kubbeli Cami ile on kubbeli Rızâ Hoca Camii çok kubbeli tipin en küçük örneklerini teşkil ederken aynı şehirdeki Singar, Bîbî Beyni, Çunakola, Zinde Pîr ve Ronvicoyûr camileri Bengal mimarisinin tek kubbeli cami örnekleri arasında yer alır. Bu binaların hepsi de köşe kulelidir ve kare planlı olan tek kubbeliler, doğu taraflarındaki üç girişle ayrı bir özellik gösterir. Gavr'da (Gaur) Mirşad Han'ın yaptırdığı Tântîpârâ (Tântîpura) Camii köşelerindeki sekizgen tahkimat kuleleri, dört bodur pâyeye tarafından taşınan on küçük kubbesi ve terra kota süslemeleriyle geleneksel anlayışı sürdürmektedir.

Gavr'da bulunan Çota Sonâ Mescidi (Küçük Altın Camii), bir zamanlar kubbe-lerinin altın kaplama olmasından dolayı bu adı taşıyan, Sultan Seyyid Alâeddin Hüseyin Şah devrinde (1494-1519) Velî Muhammed adlı bir zat tarafından yaptırılmış alt tarafı taş bir bina; inşaatında taşın kullanılması Bengal için nadir rastlanan bir durumdur. Bina on beş kubbeli olup beş dikey, üç yatay nefin kesişmesiyle sağlanan bir plana sahiptir. Ortadaki dikey nefin üstü üç adet dört köşeli kıvrık Bengal kubbesiyle örtülüdür. Dış köşelerde yuvarlak kuleler bulunan bina taş oyma süslemelere sahiptir. Süslemeler açısından buna benzerlik gösteren Bagha'daki On Kubbeli Cami 1523 tarihinde Sultan Nusret Şah tarafından tuğladan yaptırılmıştır. Birbirini kesen iki yatay ve beş dikey neften meydana gelen cami on kubbeyle örtülüdür. Ana özellikleriyle diğer binalara benzeyen Kusumba Camii de 1558 yılında Sultan Hızır Han Bahadır Şah devrinde Süleyman adlı bir kişi tarafın-

dan inşa ettirilmiş olup altı kubbeye örtülüdür; taş mihrabı göz alıcıdır. Bengal'in Bâbürlüler'in eline geçmesinden sonra 1609'da Seyyid Han tarafından yaptırılan Tangail'deki Atie Cami ise plan ve cephe teşkilâtıyla Bengal Sultanlığı ve Bâbürlü mimarileri arasındaki geçişi temsil etmektedir.

Bengal Sultanlığı türbe mimarisinin başlıcalarını teşkil eden örnekler arasında Sultan Gıyâseddin A'zam Şah'ın Sonâr-gâon'daki türbesi güçlü biçimde mahallî Hindü tesirleri sergilemekte, Bâgerhât'ta bulunan ve Bengal'in tek kriptalı türbesi olan şehrin kurucusu Uluğ Şah Cihan'ın türbesi de XV. yüzyılın sonuna ait tek kubbeli camilere benzer plan ve yapı hususiyetleriyle dikkat çekmektedir.

Gucerât Sultanlığı'nın önemli eserlerinden olan 1423 tarihli Ahmedâbâd Cuma Camii, Hint-İslâm mimarisinin önemli ve değişik örneklerinden biridir. İbadet mekânı Sultan I. Ahmed tarafından yaptırılmış olan cami kuvvetli Hindü ve Jaina tesirleri taşımakta, özellikle çok sütunlu iç mekân teşekkülüyle Hindü anlayışına uygun bir özellik göstermektedir. İbadet mekânının üstü büyüklü küçük çok sayıda kubbeyle örtülmüştür. Bir ölçüde Hint camilerinin alışılmış üç girişli avlu şemasını hatırlatan bir uygulama yapılmışsa da bu durum yerel Hindü tesirleri tarafından gölgelenmiştir. İbadet mekânının sade bir taş işçiliği gösteren dış cephesi, Hint-İslâm mimarisinin geleneksel düzenlemesinden izler taşımakla beraber tamamen farklı bir görüntüye sahiptir. Ortadaki ana mihraba uzanan nefin avluya açıldığı kısımda, diğerlerinden daha yüksek yapılan sivri kemerli girişle yanlarındaki daha alçak girişler arasına inşa edilen iki minare değişik bir etki bırakmaktadır. Bu tipin bir devamı olan Mahmudâbâd'daki Cuma Camii 1485 tarihli- dir. Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılan cami, özellikle çok sütunlu ibadet mekânını örten ve ortadaki diğerlerine hâkim durumda olan çok sayılı kubbe düzenlemesiyle dikkat çekmektedir. Bina, iki katlı dış cephe mimarisi ve minarelerinin değişik şekliyle de bu tipin önemli bir örneğini oluşturur.

Mahallî sultanlıkların en güçlülerinden olan Âdilşâhîler'in başşehir Bîcâpûr'da yaptırdıkları İbrâhim Ravza ve Gül Kümbet türbeleri bu sultanlığın eserleri hakkında yeterince fikir vermektedir. Sultan II. İbrâhim tarafından 1615 yılında yaptırılan İbrâhim Ravza, yerel Hint tesirleri kadar Bâbürlü sanat anlayışından da iz-

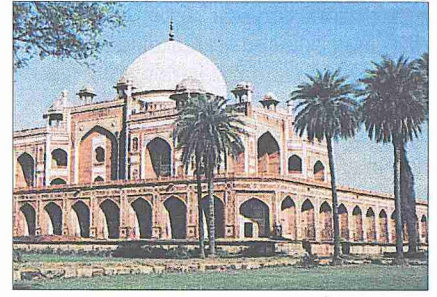
ler taşımakta olan bir bahçe içine yerleştirilmiş türbe ve camiden müteşekkil bir komplekstir. Bu kompleks, Delhi Muizzî Memlûk sülâlesinden itibaren mimariye hâkim olan merkezî kubbelere göre tanzim edilmiş plan anlayışını yansıtmakla beraber kubbe biçimi açısından Bâbürlü eserlerinde görülen soğan kubbelerle ilişki içindedir. Kubbeleriyle değişik etkiler bırakan kompleksin yazılara ve geometrik, bitkisel motiflere dayanarak ve çok güçlü yerel tesirler gösteren teziniata da göz alıcıdır. Gül Kümbet ise yalnız Âdilşâhîler'in değil bütün Hindistan'ın ve İslâm âleminin en meşhur eserlerinden biridir. 1626-1656 yılları arasında yapılan bina Gül Kümbet adıyla tanınmakla birlikte ilim âleminde Muhammed Âdilşah Türbesi olarak adlandırılır. Muhammed Âdilşah'ın kendisi için yaptırdığı türbe, köşelerinde yer alan büyük sekizgen kulelerle tahkim edilmiş ve kubbe tarafına bir mihrap bölümü eklenmiş kare planlı yüksek bir bina olup yarım küre şeklindeki kubbesi bu tür binalarda görülen kubbelerin en büyüğüdür. Bâbürlü türbeleriyle rekabet etmesi hedeflenen Gül Kümbet'in onlardan olduğu kadar erken dönem Delhi Sultanlığı'nın ve mahallî sultanlıkların türbelerinden, ayrıca da özellikle teşkilâtlandırılmasında yerli Hindû mâbedlerinden

tesirler taşıdığı görülmektedir. Binanın Âdilşâhîler sanatı özellikleri gösteren teziniata bânisinin ölümü üzerine tamamlanamadan kalmıştır.

c) Bâbürlü Mimarisi (1526-1858). Hint-İslâm sanatının en görkemli eserlerinin ortaya konulduğu Bâbürlüler devrindeki sanat anlayışı diğer dönemlere göre farklı hususiyetler gösterir. Afganistan üzerinden Hindistan'a giren Bâbürlü'nün ataları olan Timurlular'ın hüküm sürdüğü Orta Asya topraklarında gelişen sanat anlayışıyla Bâbürlüler'ininki arasında çok yakın bağlar bulunduğu aşikârdır. Özellikle soğan biçimi kubbenin önem taşıdığı Bâbürlü mimarisi, İran'a has birçok mimari elemanı etkili biçimde kullanıma soktuğu gibi bu ülkeyle olan yakın ilişkisi sonucu kazandığı yeni sanat anlayışını atalarının, daha önceki Hint müslümanlarının ve Hindûlar'ın sanat anlayışlarıyla ustaca birleştirerek zarif, gösterişli ve mağrur yeni bir üslûp geliştirmiştir.

Bâbürlü'nün birçok binanın bânisi olduğu kendi hâtıratından öğrenilmekteyse de bunların hemen tamamına yakını yok olmuştur. Günümüze ulaşabilen az sayıda camiden biri olan Ayodhya'daki 1528 tarihli Babri (Bâbürlü) Mescidi, Lüdfî ve mahallî üslûpların kaynaşmasını gösteren bir eserdir. Kubbe teşkilâtı, daha sonra Bâbürlü mimarisine hâkim olacak soğan kubbelerin henüz teşekkül etmediği bir devri temsil eden bu bina, 6 Aralık 1992 tarihinde bir Hindû ilâhının doğum yerinde yapılmış olduğu gerekçesiyle fanatik Hindûlar tarafından yıkılmıştır. Tarihsiz erken Bâbürlü yapılarının en önemlisi Hümâyûn devrine ait olan Fethâbâd Camii'dir; soğan biçimi kubbenin Hindistan'daki ilk örnekleri bu yapıda uygulanmıştır.

Bâbürlü mimarisinin en orijinal ve en önemli eserlerini verdiği faaliyet alanının türbeler olduğu söylenebilir. Bâbürlü türbeleri, İslâm türbe mimarisinin en müstesna ve en zevkli örnekleri arasında olup pek çok bakımdan benzersizdir. Bu devirde yapılan türbelerin ilk örneği Hümâyûn'un Delhi'deki 1565 tarihli türbesidir. Muhteşem bir bahçe mimarisiyle bütünleşen bina, Hümâyûn'un ölümünden (1556) sonra eşi Hacı Begüm tarafından bir grup İranlı ve Hintli sanatçıya inşa ettirilmiştir. Türbeyi kuşatan bahçe İran'ın çârbâğ tarzındadır ve Hint-İslâm mimarisi için tamamen yeni özellikler taşımaktadır. Bahçenin ortasında dört köşe bir platform üzerinde yükselerek yatay ve dikey hatlarının âhengiyle göz doldurmakta olan türbe binası, dört yan bölmenin

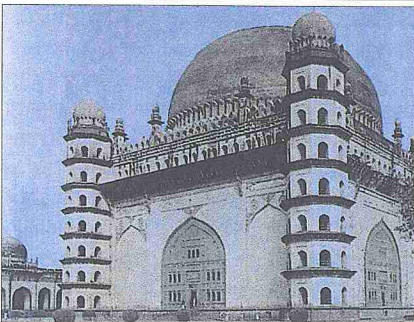
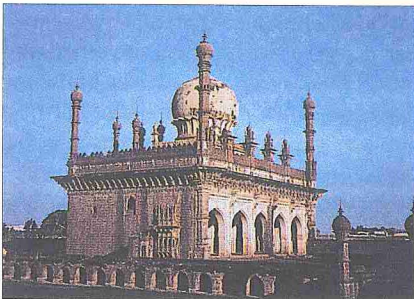
Hümâyûn'un türbesi – Delhi / Hindistan

bağlandığı bir merkezî mekândan müteşekkil plana sahiptir. Bütün mekânlar birbirleriyle irtibat halinde olmasına rağmen bağımsız tanzim edilmiş, böylece Hint ve İran anlayışları birleştirilmiştir. Merkezî mekânı örten iç kubbenin üzerine bütün ihtişamıyla binaya hâkim olan beyaz mermerden bir dış kubbe yapılmıştır. Orta Asya özelliği taşıyan bu iç içe iki kubbe teşekkülü Timurlu mimarisiyle yakın ilişkide olup Hindistan için bir yeniliktir. Türbe bu özelliğinin yanı sıra Hint-İslâm türbe mimarisi için alışılmış unsurlar olan sivri kuleler, köşkler, kemer teşekkülleri, eyvanlar ve revaklarla çok daha göz alıcı bir niteliğe bürünmüştür. Binanın bütününe hâkim olan beyaz mermer kubbe, en erken Hint-İslâm türbelerinden beri süregelen anlayışın farklı bir ifadesidir.

Agra'da Bihiştâbâd (bugünkü Sikendârâ) denilen yerde çârbâğ tarzında düzenlenmiş büyük bir bahçenin ortasında bulunan, Ekber Şah'ın inşaatını bizzat kendisinin başlattığı ve oğlu Cihangir'in 1613'te tamamlattığı türbesi önemli bir mezar yapısıdır. Yukarı doğru küçülen dört kademeli yüksek bir platformun üzerine oturtulmuş, ancak cenaze mahzeni diğer türbelerinki gibi yine toprağın altına yerleştirilmiştir. Türbenin alt katları eyvanlı ve revaklı, üst katları ise saçaklı ve sütunlu bir görünümündedir. Özellikle bahçeye giriş ve çıkışı sağlayan güney kapısı, köşelerinde yükselen dört zarif minare ve değişik süslemeleriyle Bâbürlü mimarisi için bir yenilik olup ileride çok kullanılacak bir mimari unsurun öncüsüdür.

Cihangir'in, eşi Nûr Mahal Begüm tarafından 1627 yılında Lahor yakınlarında yaptırılan türbesi, Bâbürlü türbelerinin en önemli örneklerinden biri olup âbidevi bir binadır. Tipik Bâbürlü-İran tarzı bir

Âdilşâhîler dönemine ait İbrâhîm Ravza Camii ve Muhammed Âdilşah Türbesi – Bîcâpûr / Hindistan

bahçe içinde yer alan türbe, köşelerinde minareler bulunan arkadlı dikdörtgen bir bina ile ortasındaki, içinde muhteşem sandukanın yer aldığı sekizgen bir kısımdan ibarettir. Nûr Mahal Begüm tarafından inşa ettirilen bir başka türbe de babası İ'timâdüddeve'nin Agra'da bulunan 1628 tarihli türbesidir. Bâbürlü türbelerinin en nâdide örneklerinden biri olan yapıda ev planı esas alınmıştır. Köşelerinde minareler bulunan binanın iç teşkilâtı merkezî bir oda ile onu çevreleyen kafesli paravanlarla ayrılmış bir pavyondan oluşmaktadır. Özellikle Racastan tesiri görülün, mermer üstüne yarı kıymetli taş kakmalarla yapılmış bitkisel ve geometrik motifli tezyinatı önem taşımaktadır.

Bâbürlü türbelerinin en seçkini, bütün İslâm sanatı içinde de bir şaheser olan dünyaca meşhur Tac Mahal'dir. Şah Cihan tarafından 1632-1654 yılları arasında Agra'da eşi Mümtaz Mahal ismiyle tanınan Ercümen Bânû Begüm için yaptırılan türbe Osmanlı, İranlı, Hintli ve Orta Asyalı ustaların elinden çıkmış olup bütün bu bölgelerin sanat anlayışlarından etkiler taşıyan, fakat kendi Bâbürlü karakterini çok iyi bir biçimde ortaya koyan gerçek bir zarafet örneğidir (bk. TAC MAHAL). Hümâyûn'un türbesi ile Tac Mahal'den izler taşıyan Delhi'deki 1753 tarihi Safder Ceng Türbesi Bâbürlü türbe mimarisinin son büyük örneğidir.

Bâbürlüler devrinde yapılan camiler, Hint cami mimarisinin en son ve en üstün safhasını temsil etmektedir. Yapılışlarındaki zarafet ve ölçülerindeki âhenkle dikkat çeken bu camiler, hem mimari özellikleri hem de tezyin elemanlarının ihtişamıyla büyük önem taşırlar. 1571 tarihli Fetihpûr Sikri Ulucamii bu sahada

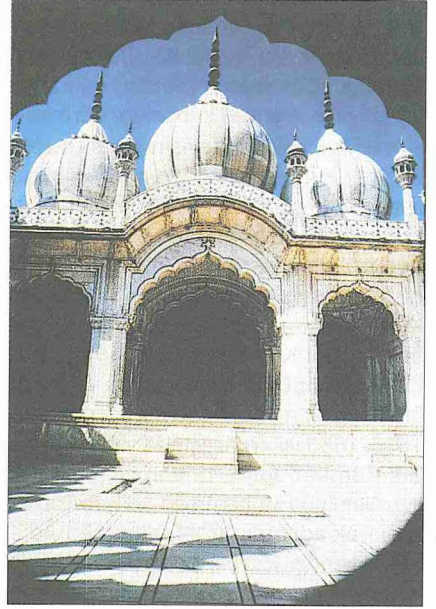
bilinen ilk büyük şaheserdir. Delhi'deki Begampûr Camii ile başlayıp sürekli bir gelişmeden sonra Kanpûr'daki önemli eserlerle kendini gösteren, kible yönünde ana ibadet mekânı, diğer taraflarında üç büyük girişin bulunduğu geniş bir avluya göre tanzim edilmiş cami planının en cüretkâr uygulamalarından biridir. Ekber Şah'ın cihanşümül siyasetiyle yakın ilgisi bulunan binanın başlıca özelliği, Bâbürlüler tarafından yaptırılan bunun gibi dev boyutlu camiler için bir alışkanlık teşkil edecek üç kubbeli ibadet mekânını getirmiş olmasıdır (bk. FETİHPÛR SIKRİ ULUCAMİİ).

Lahor'daki 1634 tarihli Vezir Han Mescidi, ana avluya göre tanzim edilmiş bir plana sahip olmasına rağmen teşkilâtı açısından Bâbürlü binalarından farklıdır. Yoğun bir kaynaşma gösteren yerel Pencap ve Safevî İran tesirleriyle Bâbürlü anlayışı binanın bütününe değişik bir görünüm kazandırmıştır. İbadet mekânı beş kubbeyle örtülü olup ortadaki diğerlerinden daha büyüktür. Avlunun köşelerine gelen sekizgen minarelerle doğu tarafındaki kubbeli ana giriş dışarıdan caminin bütün görüntüsüne hâkim olmaktadır. Binanın bitkisel ve geometrik motifli tezyinatında kullanılan mozaik çinilerle kalem işleri de İran tesirini güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

Şah Cihan tarafından yaptırılan 1644 tarihli Tatta Cuma Camii kubbe yönündeki kapalı ibadet mekânı, dört eyvanlı avlu şeması ve tezyinatında kullanılan sırlı çinileriyle İran tipi cami anlayışının en üst seviyeye çıktığı örnektir.

1644-1658 yılları arasında yapılan Delhi Cuma Camii ve 1673-1674 yıllarında inşa edilen Lahor'daki Bâdşâhî Camii, birbirine çok benzer plan şemalarıyla Fetihpûr Sikri Ulucamii geleneğini sürdüren yapılarıdır. Şah Cihan tarafından yaptırılan Delhi Cuma Camii, avluya giriş veren kapıları ve ibadet mekânının köşelerinde bulunan iki yüksek minaresiyle diğerinden daha tesirli bir görüntüye sahiptir.

Saray camisi karakterindeki "inci camiler" (Mûti Mescid) 1645 yılında Lahor'da, 1654'te Agra'da ve 1659'da Delhi'de yapılmış müstesna eserlerdir. Beyaz mermerden inşa edilen bu camilerden Agra'da Nagina Camii'nin bânisi Şah Cihan'dır. Eserde Bâbürlü cami mimarisinin ana hatlarına sadık kalınmış olmakla birlikte ibadet mekânının teşkilâtına bir değişiklik getirilerek iki sıralı üçer pâyeye ile kible duvarına paralel üç yatay nef oluş-

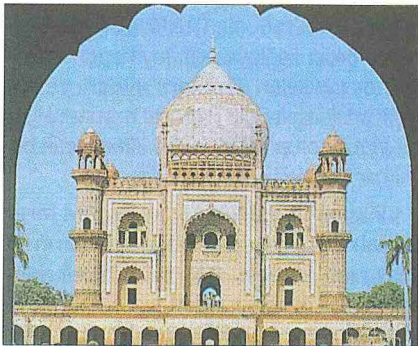

Saray camilerinden olan Mûti Mescidi'nin kuzey cephesi - Delhi / Hindistan

turulmuş ve ortadakinin üzerine üç adet kubbe oturtulmuştur. Evrengzib tarafından yaptırılan Delhi'deki küçük bir cami yine genel hatlarıyla ana ilkelere sadık kalmışsa da iç mekân teşkilâtı açısından farklı bir görüntü sergilemektedir. İbadet mekânı dört pâyeye tarafından altı bölmeye ayrılmış ve her bölmenin üzeri birer kubbe ile örtülmüştür. Bu binada mimari ve tezyinî elemanların kullanılışı da farklıdır (ayrıca bk. *DİA*, VII, 77-78).

Bâbürlü hükümdarları dinî mimari kadar askerî ve sivil mimariye de önem vermişler, Delhi sultanları ve mahallî hükümdarlar gibi onlar da yeni şehirler kurmuş ve saraylar, kaleler inşa ettirmişlerdir. Bu binalarda Hindistan'ın iklim ve hayat şartlarına uygun yerel anlayış önemli bir hâkimiyete sahiptir. Bugüne kalabilen Bâbürlü sarayları arasında, Ekber Şah'ın Agra'da yaptırdığı Lâl Kale (Kızıl Kale) içinde yer alan, yaklaşık olarak 1570 tarihli Cihangîrî Mahal önemli bir yer işgal eder. İran ve Orta Asya tarzlarının tesirlerini mahallî anlayışla birleştiren bina, çeşitli avlularla teşkilâtlandırılmış bir Hindû sarayını andırmaktadır. Kırmızı kum taşından yapılarak geometrik ve bitkisel motifli oymalarla süslenen sarayın özellikle çokgen sütunları ve çok dilimli kemerleri dikkat çekicidir. Aynı kale içinde bulunan Dîvân-ı Âm ve Dîvân-ı Hâs adlı kabul sa-

Safder Ceng Türbesi - Delhi / Hindistan

Şah Cihan döneminde yapılan Lāl Kale'nin içinden ve dışından birer görünüş – Delhi / Hindistan

lonları yine Ekber Şah, Has Mahal ise Cihangir'in dönemine ait yapılardır (bk. Dİ-VANHÂNE "Hint-İslâm Sanatında").

Ekber Şah'ın 1569-1574 yılları arasında kurduğu Fetihpûr Sikri şehri, sarayı, camisi, kapıları ve bütün teşkilâtıyla başlı başına Bâbürlü sanatının görkemli bir örneği olup kuruluşundan on beş yıl sonra terkedilmesine rağmen Bâbürlüler'in, özellikle de Ekber Şah'ın zafer ve hâkimiyetinin sembolü bir anıt şehir olarak önemini korumuştur (bk. FETİHPÛR SIKRİ).

1638 yılında Şah Cihan tarafından Delhi'de yaptırılan ve yine taşının renginden dolayı Lāl Kale denilen kale Bâbürlü devri sivil mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. Şehrin doğusunda bulunan kale kapıları, surları, geniş bahçeleri ve salonlarıyla bütün bir komplekstir. Bahçe mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Lahor'daki ünlü Şâlimâr bahçeleri ve Bâbürlüler'e bağlı mahallî bir devlet olan Jaypûr Racialığı tarafından yaptırılan XVIII. yüzyıla ait Amber Sarayı ile Hevâ Mahal de Bâbürlü sivil mimarisinin başlıca eserleri arasındadır.

Mimari Tezyinat, Minyatür ve Küçük El Sanatları. Hint-İslâm mimari eserlerinin ihtişamını arttıran ve bunların dünyanın en güzel binaları arasında yer almasını sağlayan en önemli hususlardan biri kullanılan malzemenin birbiriyle gösterdiği âhenktir. Kırmızı kum taşının yanında aynı cins sarı ve gri taşlar sınırlı bir biçimde

kullanılırken kırmızı kum taşı ile en çok uyum sağlayan beyaz mermer estetik ve sembolik bir değerle sıkça kullanılmıştır. Bilhassa türbe kubbelerinde beyaz rengin tercih edilmesinin, Hindü inançlarındaki ölüm ve ölümden sonra ruhun korunması anlayışıyla ilişkili olduğu açıkça bellidir. Tuğluklu türbelerinde tamamlayıcı bir unsur olarak başlayıp daha sonra da sürdürüldüğü görülen kubbeler üzerindeki çömlek şeklinde ve meyve tasvirli alemler de ifade ettikleri bereket ve iyi tâlih anlamlarıyla Hindü geleneklerinden İslâm binalarına geçmiş elemanlardır. Hint-İslâm mimarisine yerel geleneklerden giren lotus ve bitki madalyonu gibi süsleme motiflerinin çoğu, taşıdıkları anlamlarla yeniden yorumlanarak İslâm anlayışına uygun biçimde kullanılmıştır.

Hint-İslâm mimarisinin başlıca özelliklerinden biri tezyinata verdiği önemdir. Bu durum, Hindistan genelinde değişmekle beraber ülkenin büyüklüğü ve farklı iklimlere sahip olması dolayısıyla kullanılan teknik ve malzemeler açısından değişik uygulamalara yol açmıştır. Bengal gibi doğuda ve muson ikliminin tesiri altında olan bölgelerde, taş kaynaklarının durumuna da bağlı olarak pişmiş toprak, İndus nehrinin batısında ve güçlü İran tesirinin görüldüğü bölgelerde ise sırlı çini ve boya ile yapılan tezyinat türleri hâkimdir. Kuzeyde Himalayalar'ın eteklerindeki bölgelerde ahşap oyma önemli bir yer tutmakla birlikte Hint-İslâm sanatının ve İslâm öncesi Hint sanatının en önemli eserlerinin meydana getirildiği bu muhitte taşın ve mermerin kullanımı daima ilk planda gelmiştir.

Memlük binalarının büyük bir kısmı taş oyuyla kabartma süslemeleriyle eski Hint an'anelerinden gelen motif ve tekniklere bağlı kalırken İran etkisini de güçlü biçimde hissettirmektedir. Kırmızı kum taşı ve beyaz mermerin kullanıldığı bu mimaride tercih edilen tezyinat unsurları yazılar, çeşitli bitki şekilleri, özellikle lotus çiçekleri ve geometrik motiflerdir. Taş oyma süslemelerin değişik kullanımına sahne olan Halac devrinin temsilcisi Alâi Dervâze'de İran etkisi iyice güçlenirken taş tezyinatın dış cephede yer aldığı Tuğluklu binalarının içinde alçı stukolara yer vermeye başlanmıştır. Delhi Sultanlığı'nın ve Sûri devrinin sonuna kadar geniş biçimde kullanılan stuko tezyinatın boyanarak daha gösterişli bir hale getirildiği ve binaların bazı bölümlerinde boyalı stuko tezyinatın tamamlayıcısı olarak sırlı çinilere de yer verildiği görülmektedir. En

önemli tezyinî elemanlar ise bitkisel motifler, madalyonlar ve yazılardır.

Mahallî sultanlıkların binalarında bulunan tezyinat muhite göre değişmekle birlikte kesimen Delhi Sultanlığı binalarındaki ile benzerlikler göstermektedir. Bengal Sultanlığı'nın bitkisel motifli pişmiş toprak ve Gucerât Sultanlığı'nın taş oyma tezyinatına göre Mândû, Mâlvâ ve Bîcâpûr Âdilşâhî sultanlıklarının tezyinatı merkezle ve İran'la daha yakın temas halinde olup Mândû'daki binalarda görülen sırlı çiniler ve boyalı alçı stukolar Delhi Sultanlığı'nın, Bîcâpûr'dakiler ise Âdilşâhîler'in izlerini taşımaktadır.

Kırmızı kum taşı ve beyaz mermerin hâkim olduğu Bâbürlü binalarında görülen süslemeler, önceki devirlerin ve mahallî sultanlıkların tezyinat anlayışından farklı özelliklere sahiptir. Dış cephelerde mimari elemanların değişik şekillerde kullanılmasıyla elde edilen tezyinî görünüm bitki tasvirleri, geometrik motifler ve yazıyla takviye edilmiştir. Geliştirilen yeni bir teknikle mermer üzerine yapılan taş kakmalar ve yine mermer üzerine boya ile yapılan bitki resimleri Bâbürlü devrinin en önemli tezyinat temsilcileridir. Bu döneme ait İndus nehrinin batısında kalan binalarda İran tesirli sırlı çiniler ve tutkallı su ile toz boyanın karıştırılarak yapıldığı tempera resimler dikkat çekmektedir.

Hint-İslâm mimarisinin yerel Hindü eserlerinden aldığı en önemli özellik, mimari elemanları yapısal işlevlerinin dışında birer süsleme unsuru olarak kullanmasıdır. Bu durum bütün Hint-İslâm eserleri için geçerli olmuş, bu tür mimari elemanlar binaların görünümünü çok daha muhteşem ve zarif bir hale getirmiştir. Bu tezyinî mahiyetteki mimari elemanlar arasında özellikle değişik kullanış bi-

Kutubuddin
Ahmed
Sah Camii'nin
minare
nişindeki
taş
süslemelerden
bir detay –
Ahmedâbâd /
Hindistan

çimleriyle küçük ve büyük kubbeler, küleler, eyvanlar, kemerler, kameriyeler, sü-tunlar, pencereler ve kapılar yer almaktadır. Hint-İslâm sanatının en önemli süsleme unsurlarından biri de yazıdır. Özellikle XVII. yüzyılda yazıların kalitesi çok yükselmiş ve bu arada kitap istinsahında da büyük bir artış olmuştur.

Hint-İslâm sanatının mimari ve buna bağlı sanat kollarından sonra en önemli faaliyet alanı minyatürcülük olup bu sahada meydana getirilen eserler bütün dünyada şöhet bulmuştur. Minyatürün büyük bir değer kazanarak ilk önemli örneklerini vermeye başladığı devir Delhi Sultanlığı'nın son yıllarıdır. Fakat minyatür sanatının asıl gelişmesi ve hatta minyatür anlayışından kitap resmine doğru kayması Bâbürlüler devrinde olmuştur. Hindistan'da kökleri çok eskilere giden tasvirî sanatların İran'dan gelen yeni bir anlayışla birleştirildiği Bâbürlü resim ekolünün gerçek kurucuları ve Hintli ustaların yetiştiricileri Mîr Seyyid Ali ve Abdüssamed adlı iki İranlı sanatkârdır. Bu ustaları Hümâyun, tahtından uzak kaldığı yıllarda misafiri olduğu İran Şahı I. Tahmasb'ın sarayından almış ve beraberinde Hindistan'a götürmüştür. Hümâyun'un başlattığı minyatür çalışmaları, resme karşı büyük bir ilgi duyan oğlu Ekber Şah'ın Fetihpûr Sikri'de kurduğu yeni atölyede devam ettirilmiş, en güzel örnekler ise Cihangir ve Şah Cihan dönemlerinde verilmiştir. Daha sonra duraklamaya giren Bâbürlü minyatür sanatı, XVIII. yüzyılda Hindistan'ın değişik bölgelerinde hüküm süren bir kısmı Bâbürlüler'e bağlı hükümdarların desteğiyle canlılık kazanan mahallî üslûplara kaynak teşkil etmiştir.

İran, mahallî Hint ve Avrupa tesirleri gösteren Bâbürlü minyatür sanatı tamamen saray hayatına bağlı kalmıştır. Başlıca ilgi alanlarını portre ve tabiat tasvirlerinin oluşturduğu minyatür ustaları tabiatın çeşitli yönlerini dikkatle ele almış, iyice inceledikten sonra resmetmişlerdir. İnsan ve hayvan figürlerinin ifade edilmiş biçimi, Bâbürlü minyatür anlayışını benzerlerinden çok farklı bir noktaya getirmiştir. Özel bir perspektif ve ışık-gölge kullanma eğiliminde olan sanatçılar renklerin seçiminde de farklı bir tutum benimsemişler ve ortaya, İslâm minyatürlerinden değişik tesirler bırakan Avrupa resmine yakın bir üslûp çıkarmışlardır. İnsan mizacının ifade edilmesi, tabiattaki şiirselliğin tesbiti ve hayatın incelenmesi gibi hususlarda gösterilen özen ve çaba ile

kazanılmış tasvirî özellikler de diğer İslâm minyatürlerinden farklı ve daha cüretkâr bir sanat anlayışının teşekkül etmesine sebep olmuştur.

Bâbürlü döneminde en üstün seviyesine çıkan Hint-İslâm sanatının diğer bir yönünü temsil eden el sanatları arasında hiç şüphesiz birinci derecede önem taşıyanı maden işçiliği ve daha çok da kuyumculuktur. Hindistan'ın zengin madenleri ve değerli taşlarıyla tezyin edilen silâhlar, çeşitli süs ve günlük kullanım eşyası bu husustaki önemli örneklerdir. İkinci önemli el sanatını teşkil eden dokuma ve halıcılıkta mimari ve resimle yakından ilişkili bir tasvir eğilimi göze çarpmakta, özellikle de kumaşlarla halılar üzerinde görülen motifler ve sahne düzenlemeleri dikkat çekmektedir. Bu sanat kolları gibi Orta Asya ve İran etkilerinin belirgin olduğu fildişi ve ahşap oymacılığı da çeşitli ve önemli eserlerle temsil edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Glück, *Die Indische Miniaturen des Harza-Romanes im Österreichischen Museum in Wien und in Anderen Sammlungen*, Wien 1925; M. Abdullah Chaghtai, *Le Tadj Mahal d'Agra*, Bruxelles 1938; M. S. Briggs, *Muslim Architecture in India*, Oxford 1951; J. Terry, *The Charm of Indo-Islamic Architecture. An Introduction to the Northern Phase*, London 1955; Ahmad Hasan Dani, *Muslim Architecture in Bengal*, Dacca 1961; G. Lawrence, *Indian Art: Mughal Miniatures*, London 1963; M. Bussafia, *Indian Miniatures*, London 1966; S. Swarup, *5000 Years of Art and Crafts in India and Pakistan*, Bombay 1968; R. Nath, *The Immortal Taj Mahal*, Bombay 1972; a.m.f., *History of Sultanate Architecture*, New Delhi 1978; a.m.f., *The Tajmahal and its Incarnation*, Jaipur 1985; a.m.f., *History of Mughal Architecture*, I-II, New Delhi 1985; M. P. Srivastana, *Society and Culture in Medieval Indiana 1206-1707*, Allahabad 1975; R. J. Mehta, *Masterpieces of Indo-Islamic Architecture*, Bombay 1976; Anis Farooqi, *Art of India and Persia*, Delhi 1979; P. Brown, *Indian Architecture: Islamic Period*, Bombay 1981; V. Begde-Prabhakar, *Fort and Palaces of India*, New Delhi 1982; K. V. S. Rajan, *Islam Builds in India*, Delhi 1983; *An Album of Archaeological Relics in Bangladesh*, Dacca 1984; G. Michell, *The Islamic Heritage of Bengal*, Paris 1984; a.m.f., *Architecture of the Islamic World*, London 1984, s. 264-274; a.m.f., *Islamic Heritage of the Deccan*, Bombay 1986; E. W. Smith, *The Mughal Architecture of Fatehpur-Sikri*, I-IV, New Delhi 1985; a.m.f., "Architectural Masterpieces of the Mughal Emperors", *MW*, XXXIX/2 (1949), s. 102-112; J. D. Hoag, *Islam*, Stuttgart 1986, s. 152-164, 190-202; P. Varma, *Delhi and its Monuments*, New Delhi 1987; E. Diez, *Die Kunst Indiens*, Potsdam, ts.; *Fatehpur-Sikri* (ed. M. Brand - G. D. Lowry), Bombay 1987; N. Ahmed, *The Buildings of Khan Jahan in and Around Baserhat*, Dacca 1989; J. Burton-Page, "Hind (Architecture)", *EI²* (İng.), III, 440-452.

A. ENGİN BEKSAÇ

HİNDİSTAN EHL-i HADİS EKOLÜ

(bk. EHL-i HADİS).

HİNDİSTAN EHL-i KUR'ÂN EKOLÜ

(bk. KUR'ÂNİYYÛN).

HİNDİSTAN HÂKSÂR HAREKETİ

Hindistan'da
İnâyetullah Han
(ö. 1963)
tarafından başlatılan
dinî, içtimâî ve siyasî bir hareket
(bk. İNÂYETULLAH HAN).

HİNDİSTAN HİCRET HAREKETİ

I. Dünya Savaşı'ndan sonra
Hintli müslümanların
Afganistan'a hicret etmelerini
teşvik için ortaya çıkan hareket.

Bu hareketi ortaya çıkaran şartlar Hindistan Hilâfet Hareketi ile doğrudan alakalıdır ve aynı şekilde dinî-siyasî muhteva taşımaktadır. İngiltere Başbakanı Lloyd George'un, Osmanlı Devleti'nin dinî-siyasî statüsünün değişmemesi ve halifenin kutsal topraklardaki haklarının korunması için kendisine başvuran Hindistan Hilâfet Hareketi heyetine verdiği sert cevap Hint müslümanlarını şaşkınlığa uğrattı (Mart 1920). Böylece I. Dünya Savaşı sonrasında İtilâf devletlerinden özellikle İngiltere'nin Osmanlılar'a karşı takındığı tutum bazı Hintli müslümanlar arasında, Osmanlı halifesi ve devletine revâ görülen muamelelerden sonra hâlâ Hindistan'da yaşamaya devam edip etmemenin dinen uygunluğu hususunda bir tartışmaya yol açtı. Esasen Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinin yerleşmeye başlamasıyla birlikte görülen bu gelişme geleneksel dârülsilâm-dârülharb tartışmasının bir uzantısıydı. Ancak Hicret Hareketi her ne kadar Hilâfet Hareketi'nin bir neticesi ise de liderleri arasında görüş farklılıkları mevcuttu. Bir kısım ulemâ Hindistan'ın dârülharb sayılmayacağını, dolayısıyla hicrete gerek bulunmadığını savunuyordu. Cem'iyet-i Ulemâ-i Hind, Diyûbendî ve Birîlvî ekollerine mensup pek çok âlim, hicret gibi hayatî bir karara ancak dinî mükellefiyetlerin serbestçe yerine getirilemediği durumlarda son çare olarak baş-